

С.О.Гусєв

**КРУЦ В.А., КОРВИН-ПІОТРОВСКИЙ А.Г., РЫЖОВ С.Н.
ТРИПОЛЬСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ-ГИГАНТ ТАЛЬЯНКИ. ИССЛЕДОВАНИЯ 2001 г.
- К., 2001.- 110 с.+ 32 с. цв. вкладок.- 70 илл.**

• Сенсаційне відкриття у 60-х рр. ХХ ст. на Черкащині поселень трипільської культури гігантських розмірів започаткувало нову сторінку у вивченні історії енеоліту Південно-Західної Європи. З 1970-х рр. на найбільших з них (Доброводи, Майданецьке, Тальянки та ін.) розпочато комплексні археологічні розкопки експедиціями Інституту археології АН УРСР під керівництвом М.М.Шмаглія, Т.Г.Мовші, В.О.Круца, в яких, у свій час, брали участь і студенти-історики Вінницького педінституту. Вже перші результати стаціонарних досліджень підтвердили дані аерофотозйомки і геомагнітної розвідки про надзвичайні габарити ранньоземлеробських селищ, що не мають аналогів у світовій археології.

Інтерес до трипільських поселень-гігантів за майже 30-літню історію вивчення як у вітчизняних, так і у зарубіжних дослідників не вщух, оскільки до кінця не з'ясована природа їх виникнення, існування та загибелі. Незважаючи на таку увагу до велетенських поселень, широкоформатних наукових праць їм присвячено небагато. На цьому тлі особливе місце посідає книга "Трипольское поселение-гигант Тальянки. Исследования 2001 г." (К., 2001), яку підготували наукові співробітники Інституту археології НАН України В.О.Круц, О.Г.Корвін-Піотровський та С.М.Рижов. Безпрецедентна в трипільстві оперативність публікації найсвіжіших археологічних матеріалів - зразок сучасного стилю у проведенні наукових досліджень, якщо до справи долучаються благодійні фонди*.

Рецензована книжка - результат лише одного (2001 р.) сезону польових робіт на найбільшому з відомих трипільських поселень - Тальянківському (с.Тальянки Тальнівського району Черкаської області).

У коротких вступних розділах автори представили історію вивчення поселення-гіганта, топографічні умови його розташування, описали методику розкопок. Заслужовує уваги комплексність вивчення тальянківських старожитностей. Відпрацьована десятиліттями практика попередньої геомагнітної зйомки магнітометром М-27 території пам'ятки з вимірювальним кроком 2 x 2 м та складання загального плану поселення забезпечила безпомилкове визначення найперспективніших ділянок для розкопок, а усе дослідження вести за певною програмою. Ретельна поквдратна планіграфічна і стратиграфічна фіксація археологічних решток у єдиному стилі буквенно-цифрової номенклатури та якісне відображення артефактів у польовій документації стало практикою роботи Тальянківської експедиції під керівництвом В.О.Круца протягом майже 20 років.

Більша частина тексту присвячена опису археологічного матеріалу, добутого у 2001 р. Це - залишки глинобитних жител (майданчики № 28-31), керамічний посуд, антропоморфна та зооморфна пластика, знаряддя праці та інші речі. Щодо вивчення залишків жител, то завдяки загальному плану поселення-гіганта для розкопок 2001 р. було обрано 2 житла з внутрішнього замкнутого контуру і 2 житла з внутрішньої території забудови поселення. Усі чотири майданчики виявилися майже однакових розмірів - 10-12 м завдовжки та 4-5 м завширшки (площа коливається від 40 (житло №31) до 53 (житло №29) кв. м. В описах їх археологічних решток (ст.24-36) вказано характер пошарового залягання глиняних шматків, простежено окремі архітектурні деталі. В інтер'єрі однотипні будівлі мали сіни та житлову кімнату, де містилися піч, жертovníк, лава ("подіум") для посуду. Внутрішня реконструкція досліджуваних жител, яку запропонували автори, досить правдоподібна, що підтверджено

* Роботи в Тальянках проводилися за кошти фірми "QES Investment LTD" (Великобританія) фонду "Starch Foundation" (США).

розкопками інших трипільських споруд, а також відомими моделями хаток відкритого типу (Сушківка, Попудня та ін.). Цікаво, що археологічне збереження руїн будівель на поселеннях-гігантах Черкащини чи не найкраще у порівнянні з іншими регіонами трипільського ареалу. Це демонструють і описані у книжці розкопки 2001 р. Звернемо увагу, у зв'язку з цим, на два моменти. По-перше, можливо саме на поселеннях-гігантах архітектурна майстерність трипільців досягла культурного піку, їх споруди тут були найвищої якості і тому рештки будівель збереглися досить непогано. По-друге, і про це неодноразово висловлювалися В.О.Круц та О.Г.Корвін-Піотровський, важливо встановити механізм руйнування трипільських жител, від чого у значній мірі залежить теперішній археологічний стан майданчиків. Автори провели нові спостереження з приводу майданчиків № 30 та 31: "...трипільці, перед спаленням споруди, зруйнували її "серце" - піч. Базується ця думка на тому, що в жодному досліджуваному на цьому поселенні житлі не знайдено достовірних частин склепінь печей, а в останньому випадку [йдеться про майданчик №31 - С.Г.] навіть їх черенів" (с.35). В окремому розділі книжки ("Деякі результати досліджень 2001 р. в галузі домобудівництва і структури поселення. Загальні проблеми") автори звертаються до проблеми трипільського житлобудівництва і тут намагаються встановити результативність розкопок жител у Тальянках для вирішення архітектурних питань трипільознавства. Матеріали 2001 р. доводять, що горіння, яке зруйнувало (?) житло і запекло глину, відбувалося під "платформою", тобто платформа була піднята над земляною долівкою. Без сумніву, ці спостереження відіграватимуть важливу роль у з'ясуванні принципових питань трипільського наземного житлобудівництва.

Розкопки майданчиків №28 і 29 з внутрішнього замкнутого кола, як доводять автори, змушують по-новому розглядати ідею "оборонних стін", у які об'єднувалися ряди жител зовнішніх кіл. Дійсно, розташування вхідних дверей будівель внутрішнього контуру до напільного боку (до ворога ?) втрачає "оборонний" сенс, в той час як орієнтація входу у житла зовнішнього та внутрішнього кола один до одного виправдана (і підтверджена етнографічно) при вуличному плануванні. З цим міркуванням авторів важко не погодитись.

Вважаємо за потрібне наголосити, що рецензована книга за жанром не тільки публікаційна. Тут, крім описів та узагальнень, намічені завдання майбутніх археологічних досліджень у Тальянках. Зокрема, лише кількома абзацами заінтриговано читачи великою ямою "для замісу глини", виявленою в розкопі №XVI (с.74). Дослідники трипільської культури під час розкопок поселень часто натрапляли на різновеликі ями, хоча належного аналізу такі об'єкти не отримали. Не підлягає сумніву припущення, що заглиблення відігравали певну роль у поселенській структурі. У першу чергу це стосується землянок, а також заглиблених майстерень чи культових місць. Однак і господарські ями, в тому числі й копальні суглинку для замісів, диктували (і диктувалися) внутрішньою структурою забудови поселення. Оптимізм авторів у перспективності робіт на розкопі №XVI з цього приводу виправданий.

Один з найбільших розділів рецензованої книжки репрезентує керамічний посуд розкопаних у 2001 р. майданчиків - найчисельнішу групу знахідок Тальянківського поселення-гіганта. Близько 40 археологічно цілих посудин та понад 2300 керамічних фрагментів систематизовані за технолого-морфологічними ознаками на категорії (тарна, кухонна і столова), які відповідно поділені на типи, підтипи та варіанти. У чіткій структурі описані мальовані монохромні схеми орнаменту (лінійна, кометоподібна, тангентна, волотна та ін.). Нас зацікавило виділення оригінального варіанта кубків-"пробок" (с.44), хоч текст не пояснює, що і як закривалося цими виробами. Дійсно рідкісною знахідкою для Тальянок є посудина підпрямокутної форми (рис.47, 4,5), яку спершу порівняли з моделлю житла (с.30). У реставрованому вигляді ця посудина за формою нагадує луб'яний короб, ручка-мотузка якого пронизувалася у два вушка, розміщених по центру повздовжніх стінок.

Окремо представлені знахідки антропоморфної та зооморфної пластики. Нечисельні глиняні схематичні скульптурки з розкопів 2001 р. доповнені голівкою людиноподібної фігурки рідкісного реалістичного типу (рис.50, 1), що виявлена у підйомному матеріалі. З

невеликого числа зооморфних статуєток виділяється мініатюрна фігурка ведмедиці (рис.52, 1).

Розкопками 2001 р. суттєво поповнено тальянківську колекцію (майже 40 екз.) керамічних моделей саней. На цей раз знайдено 7 фрагментів полозів та кузовів, окремі з яких досить промовисто відтворюють давній вид транспортного засобу водочного типу (рис.53, 1). Автори розрізняють моделі саней двох груп: реалістичні, у яких відображений гідквдратний кузов з дошок-плах та полози з дерев'яних колод, і схематичні, що імітують кузови з лози або шкіри. Моделі останньої групи часом доповнювалися голівками бика/вола (с.61).

Щодо зрарядь праці, то на досліджуваному поселенні-гіганті й у 2001 році їх зібрано небагато: 2 крем'яних ножі, кілька рогово-кістяних та кам'яних інструментів і десятки глиняних відтяжок до ткацького верстату.

За описовою частиною археологічного матеріалу автори роблять важливі історичні узагальнення накопичених за 20-літній період вивчення даних про найбільше з поселень-гігантів трипільської культури і виходять на актуальні проблеми трипільства. Це стосується житлобудівництва і планування поселень, господарської діяльності у тогочасній еколого-географічній обстановці, їх соціальної організації. Завершується текстова частина рецензованої книжки аналізом проблеми виникнення поселень-гігантів трипільської культури. В.О.Круц, О.Г.Корвін-Піотровський та С.М.Рижов доходять висновку, що причини утворення велетенських селищ на рубежі IV-III тис. до н.е. не носять економічного характеру (протоміста), а пов'язані з концентрацією ранньоземлеробського населення в протистоянні з кочовими степовиками (с.92).

У додатках поміщено таблиці з описом остеологічного матеріалу, знайденого під час археологічних розкопок Тальянківської пам'ятки у 2000 та 2001 роках (визначення проводила О.В.Маркова).

Загалом, рецензована книжка - приклад швидкого введення до наукового обігу результатів широкомасштабних польових та лабораторних досліджень гігантського пізньотрипільського поселення Тальянки. Вона, незважаючи на незначні поліграфічні та орфографічні огріхи, пристойно видрукувана, має синхронний англійський текст, обширне україномовне резюме, яскраві ілюстрації. Усе це демонструє сучасний підхід до ведення археологічних досліджень. Книжка корисна як для археологів-спеціалістів, так і для тих, хто вивчає давню історію населення України.

О.В.Зінько

УКРАЇНА INCOGNITA /ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ Л. ІВШИНОЇ./- К., Факт, 2002 - 400с.

Рецензована книга - збірник публікацій з актуальних проблеми стародавньої, середньовічної, нової та новітньої історії України, опублікованих газетою "День" у 1997-2002 рр. Автори статей - історики, філософи, наукові співробітники інститутів історії, археології, філософії Національної академії наук України, журналісти намагались показати історію тисячолітньої боротьби українців за свободу й гідне життя, яка не повинна бути Terra incognita, бо це наша відповідальність перед нащадками, перед майбутнім. В умовах глобалізації світу необхідно зберегти індивідуальне, неповторне. Українці теж неповторні - зі своєю національною вдачею, культурою, мовою, минувиною. На думку упорядників видання, для того щоб після серії тяжких історичних потрясінь суспільство змогло відновити систему моральних координат, потрібна певна "гомеопатія", яка може бути здійснена через засвоєння уроків історичної пам'яті.

Книга має хронологічний порядок розміщення матеріалів. Перший розділ "Хвилі Евксинського понту. Віки античності" містить статті про народи, які заселяли Україну в добу античності. Автори нагадують багато в чому маловідомі широкій громадськості сторінки